

POSTOJE LI JOŠ SVETIŠTA KULTURE I ZNANOSTI?

Jadranka Božić

Odeljenje za naučnoistraživački rad,
Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Srbija
jadranka.bozic@nb.rs

Primljeno: 5. 2. 2013.

Rad nastoji odgovoriti na sljedeća pitanja: Mogu li i trebaju li znanost i umjetnost obrazovati čovječstvo u čovjeku? Gubi li znanost značaj u osmišljavanju naših života? Time dovodimo u pitanje i pravi smisao i ideju univerziteta. Idu li nove reforme univerziteta u Europi s početka 21. stoljeća u pravcu produbljene sholarizacije, tj. postaje li obrazovanje sve manje cjelovito, jednostrano? Što se danas događa s autonomijom univerziteta, ali i znanosti? U kojoj mjeri današnji univerzitet doprinosi kulturnom samorazumijevanju, dijalogu kultura i intelektualnom prosvjećivanju, razvijanju kritičkog duha?

Ključne riječi: univerzitet, kultura, znanost, umjetnost, znanje, obrazovanje

Sav taj trud oko slovanja, povezivanja slogova i smislova, sve računanje i vježbe i učenje pjesmica naizust i sve kasnije definicije, teorije i zaključci, dug uspon prema maturi, diplomu i doktoratu – a zbog čega? Zar zbog toga da bi se saznalo nešto sasvim obično, što ne donosi prosvjetljenje, već najčešće samo poredak činjenica u pamćenju, na način upotrebljiv i kruhororan? (Krmptić, 1987, 155)

Uvod

Informatička era u kojoj živimo unaprjeđuje komunikaciju i smanjuje rascijepu koji postoje između različitih kultura. Ekonomija prelazi

granice matičnih zemalja stvarajući svijet globalne ekonomije. U skladu s ovim zahtjevima za specifičnim sposobnostima zaposlenih, trebao bi se mijenjati i obrazovni sustav koji će stvarati radnu snagu. Rezultat promjena je da se sve više traže radnici koji su multikvalificirani, fleksibilni i educirani novim znanjima neophodnima za poslovne zahtjeve po pitanju korištenja nove tehnologije, a uslijed globalizacije na cijeni je poznavanje kulturne različitosti. Kontinuirana edukacija postaje preduvjetom napredovanja u karijeri za sve zaposlene. Veliki broj poznatih univerzитета, u cilju pripremanja studenata za globalno poslovanje, inkorporirao je »interkulturni menadžment« kao predmet na kojemu se studenti upoznaju s različitim poslovnim praksama uslijed kulturne različitosti.

Tehnološke promjene koje su izmijenile svijet nekako su ostavile obrazovni sustav nepromijenjenim čime je stvoren ogroman jaz između procesa učenja i poučavanja u školama i načina stjecanja znanja u svakodnevnom životu. Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) ukazuje nam na to da ako je kreativnost osnovni princip »ekonomije znanja«, onda je najvažniji zadatak svih koji se bave obrazovanjem da osposobe učenike za kreativno sudjelovanje u stvaranju inovacija. Međutim, škole i dalje poručuju svojim polaznicima da je znanje sistematičan i statičan sustav umjesto da ih poučavaju kako da kreiraju znanja. Škole i dalje oblikuju učenike kao pasivne konzumente znanja umjesto da ih usmjeravaju k stvaranju znanja. U svom poznatom TED-govoru iz 2010. godine »Započnimo obrazovnu revoluciju«, Ken Robinson kaže da nam je neophodna promjena obrazovne paradigme.

Obrazovanje, od kojega bismo očekivali da vodi i usmjerava kako razvoj individua tako i razvoj društva u cjelini, odavno je izgubilo tu funkciju (je li je ikada i imalo?). Škole su potisnuli suvremeni mediji, mas-mediji, tehnološke i informacijske inovacije i sredstva komunikacije. U knjizi *Digitalna despotija* Bojan Jovanović primjećuje da se znanost kao sustav, *establishment*, kao nomenklatura, odvojila od vlastitih korijena i etičke tradicije, postajući svojevrsnom »tehnoznanošću« i »ekstremnom znanošću«, prestajući biti bilo čime izvan čiste operacionalnosti i izražene instrumentalnosti. Izrazita aplikacija i amplifikacija znanja u društvu znanja povezana je s uvećavanjem moći koju imaju strukture vlasti. Jovanović logično zaključuje da je

»... u društvu znanja znanje toliko nabujalo, toliko se poistovjetilo s moći, da je totalnom nadzoru otvorena opcija ozbiljenja. Svezanje je, dakle, sve-moć.« (Jovanović, 2008, 143)

Bez sumnje najznačajniji časopis iz područja filozofije obrazovanja – *Educational Philosophy and Theory* – tematizira i promišlja suvremene izazove koji se pojavljuju, bilo da je riječ o oblicima i potencijalima znanstvenog istraživanja ili institucionalnim praksama na svjetskim univerzitetima i institutima koje se neposredno odnose na izgradnju novih članova akademske zajednice. Specijalno izdanje časopisa objavljeno u ožujku 2010. godine postavilo je zahtjevan i izuzetno važan urednički zadatak – interdisciplinarnu analizu smisla ideje o »postajanju subjektom« kroz obrazovanje, a koje izvire iz djela jednog od najeminentnijih filozofa današnjice, francuskog mislitelja Alana Badioua (Badiou, 2010).

Badiou smatra da subjekt istinski postaje subjektom tako što svjedoči *istini* kao događaju kojemu onda ostaje vjeran. Zato, u sličnom smislu, obrazovanje subjekta konstituira raskid s ustoličenim znanjem. Badiou zapaža da je obrazovanje zapravo obrazovanje istinama, ali da cijeli problem leži u tome da »istinâ i događajâ bude«.

Studenti koji nisu upućeni u umjetnost pokazuju nedostatak empatije, a nerijetko čak i specifični patološki narcizam, lucidno zapaža Badiou. Umjetnosti nas ne mogu podučiti, ali ona i te kako može obrazovati. Prema Badiouu, umjetnost, »proizvođači istine«, predstavlja nezamjenjiv oblik obrazovanja i način postajanja subjektom.

Le Maître ignorant (Učitelj neznanica, 1984) Jacquesa Rancièrea je remek-djelo i jedna neobična filozofska pripovijest koja govori o intelektualnoj emancipaciji. Intrigantna i radikalna metafora oslobađanja prema Rancièreu je situacija u kojoj učitelji koji i sami ništa ne znaju o konkretnom predmetu podučavaju druge ljude u tome. Jer, kako će Rancière kazati, u procesu obrazovanja riječ je o zajedničkom stvaranju slobode, a ne o transferu znanja. Rancièreova politika radikalne jednakosti pretpostavlja raskid s percepcijom shizofrenog svijeta koji bi bio razdijeljen između »čuvara znanja, stručnjaka i eksperata« s jedne, i zaglupljene mase neukih i nesposobnih s druge strane – raskid sa »zakonom dominacije« u ime čovjekove autonomije i emancipacije, tj. u ime zajedničkog sudjelovanja u zajedničkom svijetu.

U ogledu »Mediji, znanje, revolucija« Divna Vuksanović (Vuksanović, 2011) sagledava sferu medijske kulture u kontekstu ispitivanja djelotvornosti fenomena evolucije, odnosno revolucije znanja, statusa i perspektiva znanstvenog mišljenja. Ideja napretka, kako je konstatirano, danas je u krizi, u smislu opadanja vjere u samu mogućnost re-

volucionarne izmjene svijeta. Naime, cjelokupni duhovni progres po svoj je prilici nekritički supstituiran komunikacijskom ekspanzijom i reduciran na svoju tehnološku dimenziju.

Biblioteke kao vrata znanja

Biblioteku je iznjedrila i razvila intelektualna tradicija humanističkih znanosti. Tijekom cijeloga svoga historijskoga postojanja od antike do danas, biblioteke su egzistirale kao vrhunske tvorevine društva koje svjedoče o njegovom kulturnom razvoju i dominantnim vrijednostima.

U manifestu *International Federation of Library Associations and Institutions* (IFLA) o internetu možemo pročitati sljedeće:

»Biblioteke i informacijske službe dinamične su institucije koje povezuju ljude s globalnim izvorima informacija te idejama i stvaralaštvom za kojima tragaju. Internet kao globalna mreža omogućuje pojedincima i zajednicama u cijelom svijetu, kako u najmanjim i najudaljenijim selima tako i u najvećim gradovima, podjednak pristup informacijama radi osobnog razvoja, obrazovanja, poticanja kulturnog obogaćivanja, obavljanja privrednih djelatnosti i obaviještenog sudjelovanja u demokratskom društvu, što znači da svatko može predstaviti svijetu svoje interese i pokazati znanje i kulturu.« (*The IFLA Internet Manifesto*, dostupno na: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-e.htm>)

Biblioteke se smatraju najmoćnijim informacijskim resursom društva.

»Odabirući iz mase informacija zrna znanja, sjedinjujući ta zrna (...) biblioteka u određenoj mjeri izlazi iz sfere prostora usluživanja i zauzima mjesto u području intelektualne ili duhovne proizvodnje. Upravo zato velike svjetske biblioteke angažiraju vrhunske stručnjake iz raznih znanstvenih i stručnih područja, sposobne obaviti izbor i vrednovanje informacija i pružiti visokokvalitetne intelektualne usluge za sve kvalifikacijske grupe korisnika. Odabirući informacije biblioteka proizvodi znanje, rasprostirući znanje biblioteka proizvodi prosvječenost, prosvječujući biblioteka prenosi društvene vrijednosti.« (Vučković, 2010, 31–32)

Misija bibliotekâ je u podršci humanitetu i demokratskom razvoju društva kroz slobodan pristup znanju. Biblioteka kao *vrata znanja*, kao organizirani informacijski resurs društva koji pruža uvjete za neprekidno učenje, samostalno donošenje odluka i kulturni napredak pojedinca i društva, predstavlja prirodno mjesto za razmjenu znanja, ideja, iskustava i informacija. Suvremena misija razvijenih biblioteka sastoji se i u poticanju formiranja čitatelja koji, kao obaviješteni građani, mogu ravnopravnije sudjelovati u demokratskim društvima. U bibliotekama se,

dakle, ostvaruje ideja demokracije koja ovisi o informacijama, znanju i obrazovanju. Riječ je o institucijama koje ljudima pružaju mogućnost izbora dajući im na uvid djela različitih vrijednosti i s različitim stavovima, time im omogućavajući da izgrade vlastito mišljenje i kritički duh kao pretpostavke intelektualnih i drugih sloboda.

Univerzitet – od »obrazovanja kroz znanost« do »znanosti kao poziva«

*Učitelj nikada ne otkriva sve
svojim učenicima. Ako ih voli.*

(Raša Livada)

S univerzitetima, kako ističe Ernst Robert Curtius, počinje nova epoha srednjovjekovnog obrazovanja. Univerziteti ne predstavljaju nastavak antičkih škola, nego su originalni proizvod Srednjega vijeka.

»Riječ univerzitet ne znači, kako se vjeruje, *sveukupnost znanosti (universitas literarum)*, nego korporaciju nastavnika i studenata. Ona se već početkom 13. stojeća objašnjava opisom *societas magistrorum et disciplinarum (društvo učitelja i učenika)*. Kao znanstvena institucija, univerzitet se zove *stadium generale (sveučilište)*.« (Kurcijus, 1996, 94)

Za nas relevantnu ideju univerziteta oblikovali su pruski reformatori s početka 19. stoljeća. Ova ideja u pravilu se vezuje za Wilhelma von Humboldta i osnivanje Berlinskog univerziteta. Njegova ideja univerziteta počiva na tri principa: 1) jedinstvo znanosti, odnosno pretpostavka da svim znanostima u osnovi stoji jedan jedinstveni i objedinjavajući princip; 2) univerzitet počiva na principu akademske slobode, neovisnosti o religiji i državi; 3) univerzitet se bazira i na principu jedinstva istraživanja i učenja, prema kojemu autentični sadržaj poučavanja ne predstavlja dogmatizirani sadržaj, nego sadržaj nastave predstavljaju rezultati istraživanja nastavnika u slobodnoj istraživačkoj zajednici. Ideja koja objedinjuje sve ove principe i koja čini okosnicu modernoga univerziteta može se svesti na stav – *obrazovanje kroz znanost*.

Obrazovanje kroz znanost (*Bildung durch Wissenschaft*) predstavlja osnovnu ideju, unutrašnji cilj i smisao univerziteta. Zamisao da se putem studija znanosti, ali i umjetnosti, obrazuje, znači da se na univerzitetu tijekom studija ne odvija samo proces usvajanja nekog tipa

znanja. Zadatak univerziteta je obrazovati, a za proces obrazovanja Humboldt smatra da je od presudnoga značaja to što se način mišljenja koji se usvaja ujedno izlijeva na osjećaje i karakter.

Slično stajalište danas nalazimo izraženo i u riječima nadahnute pjesnikinje Vesne Krmpotić:

»Obrazovan čovjek je čovjek od obraza. Obrazovanje. Naobrazba. Na kraju toga procesa, kao njegov cilj, stoji čovjek od karaktera. Cjelovito ljudsko biće. Opremljeno, naravno, znanjima i vještinama. Ali još i bolje, opremljeno znanjem, koje je nadređeno svakomu drugom znanju – znanjem o sebi, sluhom za glas savjesti i istine. Ma gdje se zatekao, ma u kakvim prilikama, takav će čovjek – bio on cipelar ili atomski fizičar, Kinez ili Bušman, pravoslavac ili musliman – uvijek raditi na dobro i sebi i drugima.« (Krmpotić, 1987, 196)

U kovanicama *obrazovanje* i *obrazovati se*, ključni element je riječ *obraz*. Kada su naši preci kovali oznaku za pojam *edukacija*, čini se da su bolje od nas znali o čemu se tu radi. U svome izvornome značenju, latinski glagol *educere* znači *izvući nešto na površinu*. Obrazujući mladog čovjeka, na površinu valja izvući ono što on u svojoj nutрини ima, pomoći mu da se uspravi. Postojeći sustav favorizira edukaciju čiji je cilj fabricirati ljude opremljene znanjem, umjesto da posljedica edukacije bude ličnost, čovjek kojemu su oslobođeni svi njegovi potencijali i koji živi u skladu s vrlinama kakve su ispravnost, suzdržanost, mir i ljubav. Vesna Krmpotić složila bi se s našim precima koji su vjerovali da obrazovanje vrhuni kompletnom ličnošću. Ona izražava bojazan za čovječanstvo koje bi se imalo suočiti sa stručnjacima bez karaktera koji rješavaju sve nepoznanice, ali je inhibirano njihovo moralno čuvstvo.

Za Hegela obrazovanje je zbivanje koje podrazumijeva povratak sebi kroz krizu identiteta i svojevrstu unutrašnju promjenu i preobražaj pojedinca (Hegel, 1980, 67–69). Kod Kanta nalazimo shvaćanje da znanost i umjetnost doprinose obrazovanju čovječstva u nama, što bi trebalo razumjeti kao zahtjev za oblikovanjem čovječstva u čovjeku, a zatim se zadatak univerziteta sastoji i u osposobljavanju za rad (Kant, 1991, 243).

Nasuprot ovakvom shvaćanju, početkom 20. stoljeća postaje jasna promjena u osnovnoj ideji univerziteta, visokog školovanja i znanosti uopće. Naime, ne radi se više o obrazovanju kroz znanost nego prije svega o »znanosti kao pozivu«, kako glasi i naslov poznatog teksta Maxa Webera. Husserl, Wittgenstein, Heidegger, Horkheimer i drugi

filozofi s početka stoljeća izražavaju veliku skepsu u pogledu ideje znanosti i s njom povezane ideje univerziteta:

»Polazimo od preokreta općeg vrednovanja, koji je, što se znanosti tiče, nastupio na samom kraju prošlog vijeka. To se ne odnosi na njihovu naučnost, već na to što su one, što je znanost uopće značila i može značiti za ljudsku egzistenciju... Nisu oduvijek iz carstva znanosti bila prognana specifična ljudska pitanja, niti je iz razmatranja bila isključena njihova unutrašnja veza sa svim znanostima... Dok su stvari još drugačije stajale, mogla je znanost pretendirati na značajnu ulogu u europskom čovječstvu...« (Husserl, 1991, 15–16)

»Osjećamo da, čak ako je dan odgovor na sva moguća znanstvena pitanja, naši životni problemi još uopće nisu dodirnuti.« (Wittgenstein, 1987, 6.52)

»Znanstvena područja potpuno su razdvojena. (...) To razbijeno mnoštvo znanstvenih disciplina danas se drži na okupu samo posredstvom tehničke organizacije univerziteta i fakulteta i ima nekog značaja jedino zahvaljujući praktičnom cilju koji sebi postavljaju struke. Pa ipak, atrofirala je ukorijenjenost znanosti u njihovom suštinskom tlu.« (Heidegger, 2003, 97)

»I u znanosti se pojavljuje dvostruko proturječje. Kao prvo, kao načelo vrijedi da svaki njezin korak ima spoznajno utemeljenje, no najvažnijem koraku, naime samom postavljanju zadatka, nedostaje teorijsko utemeljenje, te izgleda prepušten samovolji. Kao drugo, znanosti je stalo do spoznajno obuhvatnih sveza; no najobuhvatniju svezu, o kojoj ovisi njen vlastiti opstanak i pravac njezina rada, naime društvo, ne uspijeva shvatiti u njegovom zbiljskom životu.« (Horkheimer, 1982, 21)

Ovaj preokret u shvaćanju fundamentalnih ciljeva znanosti i njevog vrednovanja ima nesagledive posljedice. S gubitkom specifičnog značaja znanosti, dovedeni su u pitanje i pravi smisao i ideja univerziteta. Naime, ne radi se više samo o tome da je jedinstvo znanosti ugroženo i da ih na okupu drži samo vanjski univerzitetski obrazovni pogon; nije više upitno ni postoji li kriza temelja znanosti. Suština je u tome da znanost gubi značaj za smisao ljudskog života.

»Drugim riječima, nije više sasvim jasno i nedvosmisleno da bi bavljenje znanostu na univerzitetu trebalo unaprijediti čovječstvo u čovjeku. S ovim gubitkom specifičnoga značaja znanosti, dovodi se u pitanje i pravi smisao i ideja univerziteta.« (Grubor, 2008, 45)

Sredinom prošloga stoljeća Jürgen Habermas piše da su sva tri osnovna programa Humboldtova univerziteta dospjela u krizu te da se transformiraju u tri proturječna procesa. Prvo je to proces specijalizacije, zatim birokratizacija znanstvenog aparata i, najzad, proturječnost sholarizacije. Naime, bez obzira na rast mnoštva ponuda i šansi

za obrazovanje u cjelini, obrazovanje sâmo postaje sve jednostranije i podložnije sholarizaciji. Ideja općeg obrazovanja približava se idealu kviz-znanja, a radikalizirana specijalizacija vodi formiranju *fah-idiota* (Habermas, 1980)

Habermas i u tekstu »Ideja univerziteta – procesi saznavanja« (1997/98) ističe da je kriza koja prožima ideju univerziteta i 80-ih godina 20. stoljeća nepromijenjena. Obrazovanje u sve većoj mjeri predstavlja samo i jedino osposobljavanje za poziv. Znanosti koje su se emancipirale od filozofije i dalje predstavljaju osnovno, premda ne i jedino, izvorište davanja jedinstvene slike svijeta.

Univerzitet, prema Habermasu, mora obrazovati čovječstvo u studentu, sudjelovati u procesima socijalizacije, obučavanju za hipotetičko mišljenje, doprinositi intelektualnom prosvjećivanju itd. U uvjetima modernoga društva, okosnicu ideje univerziteta čini znanjem i umjetnošću potaknut i posredovan proces samoprosvjećivanja, samoobrazovanja i uopće samorazumijevanja i obrazovanja čovječstva u čovjeku. To je proces znanja koji nastaje samo na osnovu komunikacije ravnopravnih i slobodnih ljudi.

Je li institucija univerziteta danas uopće prožeta idejom univerziteta? Nove reforme univerziteta u Europi s početka 21. stoljeća čini se da i dalje idu u pravcu produbljene sholarizacije i, u prvom redu, stručnog i znanstvenog osposobljavanja studenata.

Na tragu Habermasovih analiza, ideja univerziteta trebala bi biti utjelovljenje slobodne komunikacije, bez obzira na to je li univerzitet kao institucija nositelj te funkcije. Univerzitet bi trebao »biti shvaćen i obranjen kao uporište i ustanova sveobuhvatne, slobodne i univerzalne mogućnosti razumijevanja i preispitivanja postojećih i projektiranja i razvijanja novih slika svijeta i čovjeka« (Habermas, 1980, 381–390).

Univerzitet i društvo

Tijekom posljednjih godina, i to dobrim dijelom nakon pojavljivanja knjige Alana Blooma *The Closing of the American Mind*, potaknuta je nova rasprava o univerzitetu i ulozi koju on mora imati u suvremenom društvu. Kao što je dobro poznato, univerzitet je u primijeni filozofije prosvjećenosti morao posjedovati čitav niz funkcija povezanih na neposredan način s traganjem za *istinom*. To mu je trebalo omogućiti da postane čuvarom racionalnosti i znanosti. Ta »ideja univerziteta«

(Humboldt, Jaspers) na taj način postaje regulativnim pojmom i služi tome da svoje članove obdari oblikom života koji međusobno svi oni dijele. Njegova prisna povezanost sa znanošću i istinom pretvarala ga je u nešto što »prethodi mnogostrukosti oblika života«.

Kao što primjećuje Pierre Bourdieu (Bourdieu, 1989), intelektualci su *dvodimezionalna* bića koja moraju biti kadra očuvati svoju *autonomiju*, a istovremeno aktivno biti *umiješani* u svaku društvenu raspravu. Autonomija i angažman su, dakle, dvije dimenzije koje se javljaju povezane uzajamnim pothranjivanjem. Očigledno je da univerzitet više nije u stanju zadovoljavati pretpostavljene ciljeve intelektualaca. Možda to nikada nije ni bio, ili barem ne uvijek s istim intenzitetom i uspjehom. Trebamo, dakle, zastati da bismo vidjeli kako nastaje taj rascjep između ideala i stvarnosti dok se nije došlo do ove navodne krize u koju je, sudeći prema literaturi na tu temu u posljednje vrijeme, zapala ova institucija.

Univerzitet ne samo da ispunjava svoj cilj bdijenja nad etičkim i znanstvenim univerzalizmom nego se pretpostavlja da obavlja i mnoge druge funkcije. Prema Talcottu Parsonsu to su: 1) istraživanje i reprodukcija akademskih predavača, koja se poklapa s 2) profesionalnim podučavanjem (i proizvođenjem obrazovanja i novih tehnologija), s jedne strane, i 3) općim obrazovanjem i 4) doprinosom kulturnom samorazumijevanju, s druge.

U slučaju američkog univerziteta kojeg analizira Parsons, »jedinstvo« čitavog univerzitetskog kolektiva ovisi samo o općosti četvrte funkcije koja je u neprestanoj tenziji prema centrifugalnim silama disciplinarnoga pluraliteta, više zainteresiranih za gajenje posebnosti svoje parcele nego za integrativnu viziju globalnoga procesa univerzitetske autorefleksije. Sve je veća diferencijacija specijalističkih proučavanja i porast njihove autonomije. Pod takvim uvjetima, ideja »slike vodilje« (*Leitbild*) koja bi održavala čitav univerzitetski splet, ostajala je sve više kao puki *desideratum*, daleko od same logike znanstveno-tehničke evolucije.

Duhovna kriza koja napada društvo, neposredno utječe i na univerzitet. Riječ je o krizi vrijednosti i ciljeva nastaloj prodiranjem logike proizvodnog i tehničko-administrativnog procesa u one sfere koje su do tada podlijegale vlastitoj racionalnosti. Dobrim dijelom ta situacija ovisi o ekspanzivnoj logici *Welfare State*. Ishod je, osim »demokratizacije« univerzitetskog obrazovanja – masovni univerzitet. Ono što je u čitavome tome procesu na gubitku je sakrosantno obilježje *autonomije*,

univerzitet kao zatvoren podsustav, kolijevka i čuvar kritičke svijesti globalnoga društvenoga sustava. Kolosalne bibliografske jedinice profesora, zapuštanje nastavne aktivnosti, »lov« na istraživačke projekte – sve to dovodi do toga da znanje prestaje biti samo sebi ciljem da bi se pretvorilo u puko sredstvo u službi političko-ekonomskih interesa.

Poguban je proces specijaliziranja fakulteta, insistiranje na profesionalnim tehnikama, stjecanje čisto *instrumentalnog* znanja, što sve samo još više doprinosi gubljenju jedinstvene niti koju vodi kritička misao. Od kritičke avangarde, elitnoga sloja, markuzeovskog nositelja društvenog preispitivanja – studenti su postali zainteresirani za univerzitet samo kao za stručnu školu kroz koju se obavezno mora proći na putu ka tržištu rada. Tržištu koje je zainteresirano za poslušne i jednoobrazne osobe.

Gdje je poslije svega ostao intelektualac? Naprosto, izvan akademskih okvira. Moguće je da je univerzitet i dalje »prirodna« sredina za nastajanje intelektualaca, ali su oni svakako već izgubili svojstvo Janusa o kojemu je govorio Bourdieu, ako ne i sâm svoj razlog postojanja. Jedan od efekata birokratizacije univerziteta bila je erozija vlasti velikih akademskih mandarina. A s njima je pala i slika univerziteta koji se oslanja prije svega na ličnosti.

Danas subjekti univerziteta više nisu pojedinačne ličnosti, nego katedre, fakulteti, centri ili »istraživačke grupe« – svaki sa svojim posebnim korporativnim interesima. U ovom univerzitetu koji nema središte niti osovinu, uloga intelektualca kao poslanika univerzalnosti oslabila je da bi se pretvorila u *Fachmensch*, u tehničara u službi »posebnosti« svojeg područja specijalizacije.

Jedna od stvarnosti našeg suvremenog društva upravo je to da više ne postoje svetišta kulture kojima vlada manjina »upućenih«. Svima je danas poznato da je znanost postala jednom od glavnih proizvodnih snaga i da nije isključivo vlasništvo onih koji je stvaraju. Pišući o ulozi koju visoko obrazovanje mora imati, Richard Rorty naglašava da je suština u tome da se izaziva na sumnju, da se potiče mašta i da se na taj način upućuje izazov prevladavajućem konsenzusu. On smatra da preduniverzitetsko obrazovanje stvara obrazovane građane, a univerzitetsko ličnosti koje stvaraju same sebe (Rorti, 1990).

Cilj mora biti stvaranje, kroz proces autoindividualizacije, nezavisnih građana kadrih da sami razmišljaju, a da ih se istovremeno uputi u osnovna znanja iz svake discipline; u racionalnost koja vodi slobodno istraživanje i omogućuje kritiku, te da im se predstave ključne točke svake posebne struke. To je nešto potpuno različito od pukog »stručnog obrazovanja«.

Univerzitet po sebi

Polazeći od postavki sadržanih u historiji modernoga Univerziteta, zahtjevu koji on postavlja i koji je prisutan i u proteklim i u suvremenim konfliktima, Nikolaus Müller-Schöll smatra da treba poduzeti pokušaj uspostavljanja jedne kritičke perspektive Univerziteta, tj. svakog trenutnog Univerziteta. On je mišljenja da se u kriznim vremenima univerziteta diskutiralo o praktično-filozofskim pitanjima koja su nadilazila svaku sadašnjost i otvarala budućnost univerziteta (Nikolaus Miler-Šol, 2010).

Iz kojega ugla je moguća kritika trenutne krize Univerziteta? Što je polazište kritike njegova trenutnoga razvoja, a što horizont jednog budućeg univerziteta ili, šire – na koji način je danas moguće razmišljati o budućnosti univerziteta? Jacques Derrida u nekoliko tekstova upućuje da se univerzitet i s njime povezana sloboda može pojmiti samo ako se principijelno razumije kao institucija u uvjetima kritike, tj. kao institucija koja *se još uvijek definira*. On istražuje što sve možemo označiti pojmovima kao što su *univerzitet bez uvjeta, neograničeni ili bezuvjetni univerzitet*. Pod pojmom *univerzitet bez uvjeta*, Derrida označava bezuvjetnu slobodu ispitivanja i izražavanja, pravo na otvoreno izražavanje onoga što je u interesu jednog istraživanja, znanja i ispitivanja koje je usmjereno k istini. Derrida promišlja da bezuvjetni univerzitet ne treba tražiti isključivo u okviru zidova današnjega univerziteta (Derrida, 1997/1998).

Univerzitet se uvijek iznova mora baviti pitanjem u kakvoj su vezi ili u kakvoj vezi mogu biti njegovi trenutni problemi s univerzitetom po sebi. Ne treba se baviti samo i isključivo fundamentalnim krizama univerziteta, nego istovremeno obuhvatiti i razumjeti univerzitet kao krizu samu po sebi.

Veliki snovi, kreativnost i diplome

Mašta je važnija od znanja.

(Albert Einstein)

Ima li Amerika višak visokoobrazovanih i previše mladih ljudi na svojim univerzitetima, od kojih se mnogi smatraju najfinijim obrazovnim institucijama svijeta? Pitanje je na prvi pogled neobično da nije novih američkih okolnosti: sve skupljih studija, vrlo visoke i »strukturne« nezaposlenosti i sustavne stagnacije u ekonomiji (Mišić, 2012).

S obzirom na to, dilema je li visoko obrazovanje još garantirana ulaznica za bolji život kao što je nekada bilo, smatra se sasvim legitimnom, a računice o »efikasnosti ulaganja« u obrazovanje sve su češće na dnevnome redu. Pogotovo kada se u prvi plan istaknu primjeri nezavršenih studenata, a danas velikih izumitelja i multimilijardera, poput kreatora *Facebooka* Marka Zuckerberga ili osnivača *Microsofta* i danas najbogatijeg čovjeka svijeta Billa Gatesa. Temelje imperije *Google* postavila su dva studenta – Larry Page i Sergey Brin – bivši studenti Stanford univerziteta, danas doktori znanosti. Upravo nove tehnologije omogućuju da se netko neformalno obrazuje na mnogo načina i tako stekne znanja koja će prije svega biti poslovno praktična.

James O’Neill, suosnivač *Thiel* fondacije koja materijalno pomaže mlađima od dvadeset godina koji su napustili koledž kako bi se bavili praktičnim radom – pokrenuli *startup* tvrtku, obavili neko istraživanje i sl., dakle postigli nešto i bez visokoga obrazovanja – smatra, naravno, da vrijeme koje se obično posvećuje studiranju može biti iskorišteno i kreativnije. Steve Jobs napustio je koledž da bi se posvetio u to vrijeme (sredina sedamdesetih godina 20. stoljeća) novim uređajima koji će promijeniti tijek civilizacije. No, u svakoj je prilici izjavljivao koliko mu je korisno bilo vrijeme koje je proveo studirajući. Njegova udovica će inače dio milijardi koje je naslijedila iskoristiti za promociju visokoga obrazovanja. Steve Wozniak također je napustio studij da bi sa Jobsom osnovao kompaniju *Apple*.

Desetak godina trebalo je Elonu Musku (1971), milijarderu s vizijom, da okupi najveće umove Amerike i u svojoj kompaniji proizvede prvu privatnu svemirsku letjelicu *Falcon 9* koja je stigla do Internacionalne svemirske stanice. (Musk ne financira sve sam, već uz veliku podršku NASA i američke vojske; Crnobrnja, 2012.) Musk je Amerikanac kanadskoga porijekla koji se prvobitno obogatio u području *softwera* i informacijske tehnologije. Živio je s roditeljima u Južnoj Africi, utekao je od vojske u Kanadu, pa u Ameriku, gdje je kao student na raspolaganju imao samo jedan dolar dnevno. Ali imao je san: da poleti i stigne na Mars! Umjesto da doktorira na prestižnom Stanfordu, Musk je iz svoga neuglednoga stana u Palo Altou pokrenuo tvrtku s internet sadržajima. Spavao je ispod stola na kojemu je radio *software*, a tuširao se u obližnjem prihvatilištu za beskućnike.

Je li ova priča dokaz da kultura poduzetništva, inovatorstva, kreativnosti, individualne motivacije i hrabroga ostvarivanja snova stvara

uspjeh? Dok god ima ljudi koji sanjaju velike snove, a žive od jednog dolara dnevno, bit će i velikih dometa u napretku ljudske vrste. Musk je inače vlasnik i automobilske kompanije *Tesla Motors* koja proizvodi sada već kulturni automobil na električni pogon *roadster*. Tesla, veliki sanjar i epohalni izumitelj, nije slučajno uključen u Muskovu priču o novim, čistim tehnologijama i odvažnim osvajanjima svemira. Ni on zbog siromaštva nije završio studij, ali je imao vizije i snove.

Usmena predaja drugom čovjeku, bez zapisivanja

U drevnoj Indiji znanost i duhovnost nisu bile razdvojene jasnom linijom kao na Zapadu. Znanost i duhovnost Indije prožimaju se i nadograđuju. Najstarije sveučilište na svijetu nalazilo se upravo u Indiji, u Taksili (današnji Pakistan). Osnovano je u 7 st. pr. Kr. i brojilo je 10 600 studenata – to su podaci kineskog pohodnika. Posebnost Taksile je u tome što je svaki guru imao oko petero učenika i nije govorio s katedre, nego je sjedio u krugu zajedno sa studentima. Nadalje – nije bilo zapisivanja. Od njih valjda potječe misao da je zapisivanje dobro za trgovce, ali je sramota za studente. Na tragu razmišljanja Vesne Krmpotić, mislimo da su količina znanja i sposobnost usredotočenja i pamćenja u Taksili dosegli vrhunac.

Velimir Abramović došao je do sličnoga zaključka baveći se Teslinim stvaralaštvom.

»Tesla je smatrao da čovjek mora pronaći drugoga čovjeka kojemu će predati znanje. Znanje po sebi, predavanja na univerzitetima, pisanje znanstvenih članaka i sl., ne doprinosi razvoju znanosti jer ljudi ne razumiju o čemu se tu radi. Uglavnom je o svojim radovima govorio preko medija kao što su bile novine.« (Vedska Akademija Srbije, dostupno na: [http:// www.vedskaakademija.yolasite.com/](http://www.vedskaakademija.yolasite.com/))

Na kraju svih ovih naših propitivanja i preispitivanja na temu univerzitetskog školovanja, znanja, obrazovanja i kulture, dolaze nam u pero Diderotove riječi da velike spoznaje, one stvarno važne, ne znamo odakle smo uzeli.

Literatura

- Bloom, Alan (1987), *The Closing of the American Mind*, New York: Simon&Schuster.
- Bourdieu, Pieere (1984), *Homo Academicus*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pieere (1989), »The Corporation of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World«, *Telos*, sv. 81 (Fall), str. 99–110.
- Burdije, Pjer (2004), »Za angažovano znanje«, *Književne novine*, Beograd, god. 56, sv. 1099/1100, str. 10–11.
- Crnobrnja, Stanko (2012), »Privatne rakete i Tesla na prodaju«, *Politikin Kulturni dodatak*, Beograd, 30. lipnja 2012., str. 3.
- Derida, Žak (1997/1998), »Zenice Univerziteta: Princip razloga i ideja Univerziteta«, *Beogradski krug*, Beograd, br. 3–4, br. 1–2, str. 17–28.
- Grubor, Nebojša (2008), »Univerzitet – Ideja u krizi«, *Theoria*, Beograd, god. 51, sv. 4, str. 43–57.
- Habermas, Jirgen (1980), »O socijalnoj promeni akademskog obrazovanja«, *Teorija i praksa*, Beograd, str. 364–380.
- Habermas, Jirgen (1998), »Ideja univerziteta: procesi saznavanja«, *U odbranu univerziteta*, spec. sv. časopisa *Beogradski krug*, sv. 1–2, str. 29–38.
- Hajdeger, Martin (2003), »Šta je metafizika?«, *Putni znakovi*, Beograd: Plato, str. 96–112.
- Hegel, Georg Vilhelm Fridrih (1980), *Filosofijska propedeutika*, Beograd: Grafos.
- Heyer, Kent den (2010), *Thinking Education through Alain Badiou*, Oxford: Wiley – Blackwell.
- Heyer, Kent den (2010), »Alain Badiou: 'Becoming Subject' to Education«, *Educational Philosophy and Theory*, god. 42, sv. 2, str. 152–158.
- Horkhajmer, Maks (1982), »Primjedbe o znanosti i krizi«, *Kritička teorija I*, Zagreb: Stvarnost.
- Huserl, Edmund (1991), *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Gornji Milanovac: Dečje novine.
- The IFLA Internet Manifesto*, dostupno na: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-e.htm>, pristup: 2. travnja 2013.
- Jaspers, Karl (2003), *Ideja univerziteta*, Beograd: Plato.
- Jovanović, Bojan (2008), *Digitalna despotija*, Podgorica: Nova knjiga.
- Kant, Imanuel (1991), *Kritika moći sudjenja*, Beograd: BIGZ.
- Koljević, Bogdana (2010), »Politika i poetika znanja«, *Pravo i društvo*, sv. 2, Beograd.

- Koljević, Bogdana (2010), »Savremeno obrazovanje u svetlu filozofije Alana Badioua«, *Pravo i društvo*, sv. 3, Beograd.
- Krmpotić, Vesna (1987), *Brdo iznad oblaka*, Zagreb: Globus.
- Kurcijus, Robert (1971), *Evropska književnost i latinsko srednjekovlje*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Miler-Šol, Nikolaus (2010), »Budućnost univerziteta«, *Sociološki diskurs*, Banjaluka, str. 29–50.
- Mišić, Milan (2012), »Štetan višak pameti?«, *Politikin Kulturni dodatak*, subota, 30. lipnja 2012., str. 6–7.
- Rancière, Jacques (2004), *Le Maître ignorant: Cinq leçons sur l'émancipation intellectuelle*, Fayard 1987 – 10/18 Poche.
- Ransijer, Žak (2010), *Poetika znanja*, Beograd: Edicija Jugoslavija.
- »Univerzitet u tranziciji«, okrugli stol (2012), *Politikin Kulturni dodatak*, Beograd, 23. i 30. lipnja 2012.
- U odbranu Univerziteta*, zbornik radova (1997), br. 3–4, Beograd: Beogradski krug.
- Valjespín, Fernando (2007), »Univerzitet i društvo – par u neslozi«, *Zenit*, sv. 4, Beograd, str. 4–9.
- Veber, Maks (1998), »Znanost kao poziv«, *Duhovni rad kao poziv*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 55–100.
- Vedska Akademija Srbije. Dostupno na: <http://www.vedskaakademija.yolasite.com/>, pristup: 2. travnja 2013.
- Vučković, Željko; Todorov, Nada (2010), *Kultura čitanja u vremenu interneta*, Inđija: Narodna biblioteka »Dr Đorđe Natošević«.
- Vuksanović, Divna (2011), *Filozofija medija 2: ontologija, estetika, kritika*, Beograd: Fakultet dramskih, umetnosti, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd: Čigoja štampa.
- Vitgenštajn, Ludvig (1987), *Tractatus Logico-philosophicus*, Sarajevo: »Veselin Masleša«.

ARE THERE ANY TEMPLES OF CULTURE AND SCIENCE LEFT?

Jadranka Božić

The paper will attempt to answer the following questions: Can/should science and art still educate manhood within the man? Is science losing importance in making sense out of our lives? This questions the true meaning and the idea of university. Do new reforms of the university in Europe in the early 21st century mean radicalization of sholarization, respectively, is education becoming less integrative and more one-sided? What is happening today with the autonomy of university and science? To what extent modern university contributes to the cultural self-understanding, dialogue of cultures and education of the intellect, development of a critical spirit?

Key words: *university, culture, science, art, knowledge, education*